

*Hubert Kupiec**

Motywacja oraz zachowania pro- i antyspołeczne nieletnich niedostosowanych społecznie w porównaniu z rówieśnikami dostosowanymi społecznie

Zachowania pro- i antyspołeczne są jednym ze wskaźników poziomu przystosowania społecznego, dlatego warto, w kontekście rozważań nad kierunkami rozwoju myśli i praktyki resocjalizacyjnej, podejmować nad nimi refleksję naukową. Cel ten przyświecał badaniom empirycznym, których wyniki prezentuje publikowany tekst, zawierający oprócz ich analizy statystycznej oraz teoretycznej interpretacji, także rozważania nad kierunkami i formami rozwoju motywacji i aktywności prospołecznej wychowanków placówek resocjalizacji.

Kontekst teoretyczny i ustalenia terminologiczne badanego zagadnienia

Zachowania pro- i antyspołeczne są przeciwieństwami i lokują się na przeciwległych krańcach typologii czynności opracowanej przez J. Reykowskiego¹. Ze względu na korzyści oraz koszty, które ponosi działający podmiot wyróżnia on następujące rodzaje czynności:

- czynności allo(socjo)centryczne – są zorganizowane w taki sposób, że inna osoba lub zbiorowość osiąga korzyści w wyniku poświęcania ważnych dla podmiotu dóbr osobistych (majątku, zdrowia, życia itp.),
- czynności pomocne – przynoszące w efekcie korzyść innym osobom, podczas gdy podmiot ponosi jedynie naturalne koszty związane z poświęcaniem swojego czasu,
- czynności kooperacyjne – są zorganizowane w ten sposób, aby zarówno podmiot, jak i inne osoby odnosili korzyści lub nie ponosili żadnych strat w wyniku podejmowanej przez podmiot aktywności,

* Dr Hubert Kupiec, Uniwersytet Szczeciński.

¹ J. Reykowski, *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, PWN, Warszawa 1979, s. 24–25.

- czynności niemające żadnych powiązań i implikacji pomiędzy aktywnością podmiotu a korzyścią lub stratą innych osób, które można określić jako neutralne,
- czynności egocentryczne – ukierunkowane przede wszystkim na uzyskanie korzyści przez podmiot, bez uwzględniania interesu innych,
- czynności eksploratorskie – zorganizowane tak, aby podmiot odniósł korzyści kosztem innych,
- czynności agresywne – są to działania podmiotu ukierunkowane na wyrządzenie szkody innej osobie, grupie lub zbiorowości.

W przedstawionej klasyfikacji trzy pierwsze rodzaje czynności można zakwalifikować do czynności prospołecznych, a trzy ostatnie stanowią przykład czynności aspołecznych i antyspołecznych. Środkową kategorię tworzą czynności neutralne. Stąd też na gruncie psychologii społecznej zachowania prospołeczne definiuje się najczęściej, jako „działanie przynoszące pomyślność drugiej osobie, nawet jeśli akt ten dokonany jest z intencją uzyskania nagrody zewnętrznej (pieniędzy czy społecznej aprobaty) lub nagrody wewnętrznej (na przykład poprawienia sobie nastroju)”², a także jako każde działanie ukierunkowane na niesienie korzyści innej osobie (lub grupie osób)³. Dlatego mieszczą się w zakresie tego pojęcia zarówno akty pomocy i kooperacji, jak i zachowania altruistyczne, podejmowane bezinteresownie (bez oczekiwania jakiegokolwiek nagrody) i wymagające wyrzeczeń oraz poświęcenia rzecz dla drugiej osoby.

Z kolei zachowania antyspołeczne odnoszą się do takiego sposobu postępowania, który odznacza się brakiem empatii oraz troski o dobro innych osób i ukierunkowany jest na wyrządzanie im krzywdy lub szkody⁴. Termin ten rzadko pojawia się w literaturze dotyczącej resocjalizacji i zbliżony jest do pojęcia „zachowania asocjalne”⁵, które odznaczają się społeczną szkodliwością, ze względu na wybór i sposób realizacji celów. Jego znaczenie jest natomiast węższe od powszechnie stosowanego w pedagogice resocjalizacyjnej pojęcia „niedostosowanie społeczne”, które oprócz symptomatologii wskazującej na łamanie obowiązujących norm obejmuje również wskazanie na etiologię takiego postępowania w postaci sprzężenia zwrotnego pomiędzy zaburzeniami emocjonalnymi i zaburzeniami w relacjach interpersonalnych. Użyteczność pojęcia „zachowania antyspołeczne” związana jest z jego stosunkowo łatwiejszą operacjonalizacją, co ma swoje znaczenie w projektowaniu badań empirycznych oraz z mniej dyskusyjną kwestią dotyczącą kryteriów szkodliwości takiego postępowania (pomija się tu bowiem kwestię destrukcyjności takiego zachowania dla działającego podmiotu, a koncentruje wyłącznie na szkodliwości społecznej).

² W. Wosińska, *Psychologia życia społecznego*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 400.

³ D. Clarke, *Zachowania prospołeczne i antyspołeczne*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 13.

⁴ Tamże, s. 18.

⁵ J.M. Stanik, H. Przybyła, *Opinia biegłego psychologa w sprawach karnych nieletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1981, s. 41.

Każde zachowanie regulowane jest przez wewnętrzny mechanizm motywacyjny, który steruje czynnościami człowieka tak, aby doprowadziły one do określonego efektu, czyli zmian w fizycznym lub społecznym stanie rzeczy, zmian w sobie lub zmian we własnym położeniu (fizycznym lub społecznym)⁶. Stąd też zachowania prospołeczne i antyspołeczne podejmowane są w wyniku uruchamiających je procesów motywacyjnych. Warto jednak przy tym zaznaczyć, że motywacja może mieć szersze lub węższe znaczenie. W pierwszym ujęciu określana jest przez J.K. Gierowskiego⁷ jako motywacja i oznacza pewną stałą tendencję wyrażającą się w realizowaniu określonych celów, zadań czy wartości życiowych. Natomiast w drugim jest to proces motywacyjny, który stanowi mechanizm uruchamiający konkretną aktywność ukierunkowaną na osiągnięcie doraźnego celu w danym momencie. Stąd też w praktyce o określonym postępowaniu jednostki decydują zarówno osobowościowe (bardziej trwałe), jak i sytuacyjne (nie trwałe) przesłanki procesu motywacyjnego, o czym warto pamiętać przy analizie zachowań pro- i antyspołecznych.

Nie tylko dla psychologii, ale także dla pedagogiki aktywność pro- i antyspołeczna oraz uruchamiająca ją motywacja stanowi ważne zagadnienie, którego eksploracja naukowa może dostarczyć wiedzy przydatnej w praktyce. Wynika to z faktu, iż oba rodzaje zachowań związane są mocno z funkcjonującym w kulturze każdego społeczeństwa systemem aksjonormatywnym, który stanowi podstawę oddziaływań kontroli społecznej, regulujących postępowanie jednostek i grup społecznych. Chodzi o to, że przejawianie zachowań antyspołecznych wiąże się zwykle z dezaprobatą społeczną i wywołuje określony rodzaj reakcji społecznej (punitywnej lub/i korekcyjnej) wobec osób dopuszczających się takiego postępowania, ponieważ zagrażają one optymalnemu rozwojowi innych oraz przyczyniają się do obniżenia stabilności ładu społecznego. Z kolei podejmowanie zachowań prospołecznych jest zazwyczaj wysoko cenione i nagradzane przez społeczeństwo, gdyż udzielanie pomocy, kooperacja czy altruizm niosą ze sobą korzyści nie tylko dla ludzi, którzy są bezpośrednimi uczestnikami (autorami i beneficjentami) tego rodzaju doświadczeń, lecz przyczyniają się także do większej integracji całego systemu i tym samym tworzenia lepszych warunków do indywidualnego i społecznego rozwoju.

W tradycyjnej pedagogice resocjalizacyjnej, która powoli odchodzi już do przeszłości zwracano uwagę przede wszystkim na przejawy i etiologię zachowań antyspołecznych, aby na podstawie uzyskanych wyników projektować modele oddziaływań korekcyjno-wychowawczych. W najnowszych opracowaniach teoretycznych proponuje się, aby oprócz diagnozowania i kompensacji deficytów, większą wagę przywiązywać do rozpoznawania i rozwijania tkwiących w jednostce potencjałów, od których w większym stopniu zależeć może efektywność i skuteczność procesu reintegracji społecznej osób uznawanych przez spo-

⁶ J. Reykowski, *Procesy emocjonalne, motywacja, osobowość*, PWN, Warszawa 1992, s. 71.

⁷ J.K. Gierowski, *Rola biegłego psychologa w opiniowaniu o poczytalności – problemy diagnostyczne i kompensacyjne*, [w:] *Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie*, J.K. Gierowski, A. Szymusik (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996, s. 127–152.

leczeństwo za dewiantów⁸. Bez wątpienia zarówno motywacja, jak i przejawianie zachowań prospołecznych należą do tego rodzaju zasobów. Ponadto we współczesnej myśli resocjalizacyjnej, zgodnie z ogólną tendencją, która pojawiła się w pedagogice na początku lat 90. ub. wieku, wychowanie pojmowane jest bardziej jako wspieranie rozwoju wychowanka, niż urabianie jego osobowości, np. za pomocą stosowania kar i nagród za przejawianie określonych zachowań. Dlatego większego znaczenia nabiera w tym procesie niedyrektywne stymulowanie motywacji do zachowań prospołecznych przez stwarzanie warunków umożliwiających wychowankowi dokonywanie alternatywnych wyborów i uczenie się wynikających z tego konsekwencji w postaci odnoszonych korzyści i strat, aniżeli wymuszanie określonego postępowania przez opresyjne oddziaływania kontroli zewnętrznej. Jest to o tyle ważne, że uzyskiwane efekty wychowawcze różnią się przede wszystkim stopniem stabilności – w pierwszym przypadku są raczej trwałe, a w drugim przeważnie doraźne. Te dwa sposoby oddziaływań wychowawczych można by porównać do leczenia środkami farmakologicznymi i ziołolecznictwem. Pierwsze daje efekt natychmiastowy i nie zawsze trwały, wywołując niejednokrotnie wiele skutków ubocznych, a drugie wymaga dłuższego czasu i cierpliwości, za to jego efekty są z reguły bardziej trwałe, a przez to, że mniej inwazyjne, bezpieczniejsze dla organizmu.

Ponadto należy jeszcze raz podkreślić, że znajomość natężenia deficytów w zakresie motywacji i zachowań antyspołecznych oraz zasobów w postaci motywacji i zachowań prospołecznych, może być również wykorzystywana jako wskaźnik efektywności oddziaływań resocjalizacyjnych, co wydaje się niezmiernie ważne w kontekście czynności ewaluacyjnych, stanowiących integralną część struktury całego procesu resocjalizacji.

Założenia metodologiczne, teren i organizacja badań własnych

W celu rozpoznania poziomu motywacji do podejmowania aktywności prospołecznej oraz częstotliwości przejawiania zachowań pro- i antyspołecznych przez nieletnich wychowanków placówek resocjalizacyjnych przeprowadzono na przełomie 2011/2012 roku badania diagnostyczne, które miały dostarczyć odpowiedzi na następujące problemy badawcze.

Problem główny: Jaki jest poziom motywacji oraz natężenie zachowań pro- i antyspołecznych wychowanków placówek resocjalizacyjnych w porównaniu z rówieśnikami dostosowanymi społecznie?

Jaki jest **poziom motywacji** do zachowań prospołecznych nieletnich w porównaniu z dostosowanymi społecznie rówieśnikami?

Jakie jest natężenie przejawianych przez nieletnich **zachowań pro- i antyspołecznych** wobec osób bliskich i obcych w porównaniu z rówieśnikami dostosowanymi społecznie?

⁸ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2006.

Jakie jest zróżnicowanie poziomu motywacji i zachowań prospołecznych ze względu na płeć, wiek, typ placówki i długość pobytu nieletnich w placówce resocjalizacyjnej?

Do badań wybrano 104 wychowanków z trzech placówek resocjalizacyjnych funkcjonujących w woj. zachodniopomorskim oraz reprezentatywną próbę 294 uczniów ze szczebińskich szkół publicznych, którzy mieli stanowić grupę odniesienia dla wyników uzyskanych wśród nieletnich. W odniesieniu do szkół byli to uczniowie gimnazjów (47,1% próby badawczej), liceów ogólnokształcących (44,7%), techników (2,5%) oraz zasadniczych szkół zawodowych (5,7%), w wieku od 13 do 18 lat, wśród których 52% stanowiły dziewczęta, a 48% chłopcy. Przy doborze próby reprezentatywnej uwzględniono proporcje liczby uczniów w poszczególnych typach szkół oraz poziom wyników osiąganych przez nich na zewnętrznych egzaminach sprawdzających zdawanych na zakończenie roku. Na tej podstawie dokonano podziału wszystkich placówek (operat losowy) na trzy warstwy: szkoły o najwyższych, średnich i słabych wynikach. Umożliwiło to wprowadzenie do próby reprezentatywnej szkół o zróżnicowanym poziomie osiągnięć uczęszczających doń uczniów, aby następnie w ich obrębie wylosować poszczególne klasy, z uwagi na dążenie do uzyskania zróżnicowania wiekowego. Zastosowano zatem losowanie warstwowe i wielostopniowe, w którym jednostką losowania była w pierwszym etapie szkoła, a w drugim klasa szkolna, w której przeprowadzono badania ankietowe.

Dobór nieletnich do próby badawczej miał charakter celowy i zakwalifikowano do niej 49 wychowanków z młodzieżowego ośrodka wychowawczego, 25 wychowanków ze schroniska dla nieletnich oraz 30 podopiecznych młodzieżowego ośrodka wychowawczego dla chłopców. Struktura wieku oraz płci odpowiadała w granicach dopuszczalnej, czyli nieistotnej statystycznie, różnicy rozkładowi tych zmiennych w populacji młodzieży szkolnej z próby reprezentatywnej.

W przeprowadzonych badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, w której posłużono się techniką ankiety audytoryjnej. Do pomiaru poziomu motywacji prospołecznej użyto autorskiego kwestionariusza ankiety składającego się z 11 pytań zamkniętych, otwartych i półotwartych. Natomiast do oszacowania natężenia zachowań pro- i antyspołecznych kwestionariusz ZPA w opracowaniu J. Różańskiej-Kowal⁹, zamieszczony w książce poświęconej poruszanej problematyce.

Rezultaty badań własnych

Tabela 1 zawiera rozkład wyników ilustrujący natężenie motywacji do zachowań prospołecznych w obu porównywanych grupach młodzieży, który uzyskano w wyniku agregacji danych, czyli przydzielania i sumowania punktów za udzielane przez respondentów

⁹ J. Różańska-Kowal, *Motywacja zachowań prospołecznych i antyspołecznych nieletnich*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009, s. 215.

odpowiedzi. Ustalenie poziomów motywacji dokonano na podstawie obliczenia średniej arytmetycznej oraz wartości odchylenia standardowego (poziom niski – poniżej jednego odchylenia standardowego od średniej; poziom średni pomiędzy jednym a dwoma odchyleniami od średniej; poziom wysoki – powyżej jednego odchylenia od średniej).

Tabela 1. Poziom motywacji do zachowań prospołecznych nieletnich i młodzieży szkolnej

Płeć	Poziom motywacji do zachowań prospołecznych								Test istot. df = 2
	nieletni wychowankowie				młodzież szkolna				
	niski	średni	wysoki	razem	niski	średni	wysoki	razem	
	3	36	10	49	13	114	28	155	$\chi^2 = 0,35$
Dz.	6,1%	73,5%	20,4%	100%	8,4%	73,5%	18,1%	100%	p = b.i.
	14	40	1	55	28	105	6	139	$\chi^2 = 1,24$
Ch.	25,5%	72,7%	1,8%	100%	20,1%	75,5%	4,3%	100%	p = b.i.
	17	76	11	104	41	219	34	294	$\chi^2 = 0,39$
Ogółem	16,3%	73,1%	10,6%	100%	13,9%	74,5%	11,6%	100%	p = b.i.
Test	$\chi^2 = 14,39$; df= 2; p=0,001				$\chi^2 = 19,28$; df=2; p=0,001				

Źródło: badania własne.

Na podstawie analizy otrzymanego rozkładu można przyjąć, że ogólnie odsetek młodzieży wykazującej niski poziom motywacji do zachowań prospołecznych nieznacznie przewyższa procent badanych o wysokim poziomie. Prawdliwość ta występuje zarówno wśród wychowanków placówek resocjalizacyjnych (niski 16%; wysoki 11%), jak i młodzieży dostosowanej społecznie, uczęszczającej do szkół publicznych (niski 14%; wysoki 12%), a występujące pomiędzy porównywanymi grupami różnice są nieistotne statystycznie ($\chi^2 = 0,39$; df = 2; p = b.i.).

Zwrócić jednak należy uwagę, że prawidłowość ta dotyczy wyłącznie chłopców, gdyż dziewczęta z obu porównywanych grup wykazują zupełnie odwrotną, istotną statystycznie tendencję. Otóż zarówno nieletnie wychowanki placówek resocjalizacyjnych (niski 6%; wysoki 20%), jak i uczennice szkół państwowych (niski 8%; wysoki 18%), częściej niż ich koledzy deklarują wysoki poziom motywacji do pozytywnego działania na rzecz innych, a występujące między nimi różnice są minimalne i nieistotne statystycznie ($\chi^2 = 0,35$; df = 2; p = b.i.). Natomiast chłopcy przebywający w placówkach resocjalizacyjnych (niski 25%; wysoki 2%) oraz ich szkolni rówieśnicy (niski 20%; wysoki 4%) charakteryzują się bardzo niewielką motywacją do przejawiania zachowań prospołecznych, a występujące w obu porównywanych grupach różnice są nieistotne statystycznie ($\chi^2 = 1,24$; df = 2; p = b.i.).

Na podstawie przeprowadzonych analiz można przyjąć, że pomiędzy nieletnimi wychowankami przebywającymi w placówkach resocjalizacyjnych oraz ich społecznie dostosowanymi rówieśnikami uczęszczającymi do szkół publicznych nie ma istotnych różnic

odnośnie posiadanej motywacji do zachowań prospołecznych. Istnieją natomiast istotne statystycznie różnice, które wskazują, że dziewczęta w obu porównywanych grupach wykazują większy poziom motywacji do pomagania innym niż chłopcy. Zamieszczone w tabeli 2 wyniki w postaci miar tendencji centralnej (średniej arytmetycznej oraz mediany) wyrażają natężenie zachowań pro- i antyspołecznych deklarowanych przez badanych respondentów.

Tabela 2. Zachowania pro- i antyspołeczne nieletnich i młodzieży szkolnej

Zachowania	Średnie arytmetyczne – wartość natężenia zachowań								Test istot. stat.	
	nieletni wychowankowie				młodzież szkolna					
	Średnia	SD	mediana	N	Średnia	SD	mediana	N	T	p. i.
Anty-społeczne os. bliskie	9,78	5,09	10,0	104	13,75	4,33	13,0	321	7,75	0,001
Prospołeczne os. bliskie	18,34	5,99	19,0	104	25,58	5,22	26,0	321	11,9	0,001
Test ist. stat.	τ = -10,69; df= 103; p=0,001				τ = -32,54 ; df= 320; p=0,001					
Anty-społeczne os. obce	11,48	7,46	10,5	104	13,56	5,12	13,0	298	3,2	0,01
Prospołeczne os. obce	13,68	6,91	14,0	104	17,36	6,11	17,0	298	5,08	0,001
Test	τ = – 2,29; df= 103; p=0,02				τ = – 9,31; df= 297; p=0,001					

Źródło: badania własne.

Z analizy sporządzonego zestawienia wartości średnich arytmetycznych wynika, że młodzież szkolna częściej przejawia zachowania pro- i antyspołeczne zarówno w stosunku do osób bliskich jak i obcych niż wychowankowie przebywający w placówkach resocjalizacyjnych. Największe różnice pod tym względem występują odnośnie zachowań prospołecznych wobec bliskich (różnica średnich = 7,2), najmniejsze natomiast, chociaż także istotne statystycznie, w zakresie deklarowanych zachowań antyspołecznych wobec osób obcych (różnica średnich = 2,1).

Charakterystyczne dla młodzieży z obu porównywanych grup jest również to, że częściej przyznaje się ona do przejawiania zachowań prospołecznych niż antyspołecznych oraz, że częściej świadczona przez nią pomoc dotyczy osób bliskich niż obcych. Warto jednak zwrócić uwagę, że obserwowana dominacja zachowań prospołecznych większa jest u młodzieży szkolnej zarówno w odniesieniu do osób bliskich, jak i obcych (różnica śred._{osoby bliskie} = 11,8; różnica śred._{osoby obce} = 3,8) w porównaniu z rówieśnikami niedostosowanymi społecznie (różnica śred._{osoby bliskie} = 8,6; różnica śred._{osoby obce} = 2,2). Ponadto, wśród uczniów

występuje większa różnica w częstotliwości pomagania osobom bliskimi ($Me_{bliscy}=26$) i obcym ($Me_{obcy}=17$) w porównaniu z nieletnimi ($Me_{bliscy}=19$ $Me_{obcy}=14$). Stwierdzona prawidłowość nie odnosi się natomiast do zachowań antyspołecznych, które z jednakowym nasileniem (mniejszym niż pomaganie) przejawiane są zarówno wobec bliskich jak i obcych osób przez nastolatków z obu porównywanych grup.

Bardziej szczegółowe obliczenia, które nie zostały ujęte w tabeli ujawniają, że wychowanków placówek resocjalizacyjnych cechuje również większa różnica pomiędzy częstotliwością zachowań prospołecznych wobec osób bliskich i obcych (r. śr. = 4,65; $t = 5,85$; $p = 0,001$) niż pomiędzy natężeniem zachowań antyspołecznych w stosunku do obu wyróżnionych kategorii osób (r.śr. = 1,7; $t = -2,53$; $p = 0,01$).

Zatem, tym co odróżnia wychowanków placówek resocjalizacyjnych od ich społecznie dostosowanych rówieśników są nie tyle różnice pod względem natężenia zachowań antyspołecznych, lecz mniejsza (szczególnie wobec osób bliskich) częstotliwość przejawiania zachowań prospołecznych w porównaniu z natężeniem zachowań destrukcyjnych.

Wyniki przeprowadzonych analiz odnośnie zróżnicowania badanych zmiennych ze względu na płeć, wiek nieletnich oraz typ i długość pobytu w placówce resocjalizacyjnej przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Zróżnicowanie poziomu motywacji, zachowań pro- i antyspołecznych ze względu na płeć, wiek, typ i długość pobytu nieletnich w placówce resocjalizacyjnej

	Płeć	Wiek	Typ placówki	Długość pobytu
Motywacja do zachowań prospołecznych	$\chi^2 = 14,39$; $p = 0,01$ $C = 0,35$ dz. > ch.	tau-c = 0,069; $p = \text{b.i.}$	$\chi^2 = 18,13$; $C = 0,38$; $p = 0,001$ $MOW_{dz.} > MOW_{ch.} > SDN_{ch.}$	tau-c = 0,039; $p = \text{b.i.}$
Zachowania antyspołeczne wobec bliskich	$\chi^2 = 6,70$; $p = 0,035$ $C = 0,25$ dz. < ch.	tau-c = -0,041; $p = \text{b.i.}$	$\chi^2 = 9,39$; $C = 0,29$; $p = 0,05$ $MOW_{dz.} > MOW_{ch.} > SDN_{ch.}$	tau-c = 0,095; $p = \text{b.i.}$
Zachowania prospołeczne wobec bliskich	$\chi^2 = 12,45$; $p = 0,02$ $C = 0,33$ dz. > ch.	tau-c = -0,021; $p = \text{b.i.}$	$\chi^2 = 18,13$; $C = 0,39$; $p = 0,001$ $MOW_{dz.} > SDN_{ch.} > MOW_{ch.}$	tau-c = -0,011; $p = \text{b.i.}$
Zachowania antyspołeczne wobec obcych	$\chi^2 = 16,44$; $p = 0,001$ $C = 0,37$ dz. < ch.	tau-c = 0,016; $p = \text{b.i.}$	$\chi^2 = 16,56$; $C = 0,37$; $p = 0,002$ $MOW_{dz.} > MOW_{ch.} = SDN_{ch.}$	tau-c = 0,14; $p = \text{b.i.}$
Zachowania prospołeczne wobec obcych	$\chi^2 = 1,40$; $p = \text{n.i.}$ dz. = ch.	tau-c = -0,076; $p = \text{b.i.}$	$\chi^2 = 3,64$; $C = 0,18$; $p = \text{b.i.}$	tau-c = 0,084; $p = \text{b.i.}$

Źródło: badania własne.

Z zamieszczonego zestawienia wynika, że do czynników, które najbardziej różnicują poziom (natężenie) badanych zmiennych należą płeć oraz typ placówki, natomiast wiek wychowanków, a także długość ich pobytu w placówce nie mają już istotnego statystycznego znaczenia.

Jeżeli chodzi o płeć osób niedostosowanych, to na podstawie dokonanych analiz można uznać, że oprócz omówionego wcześniej wyższego poziomu motywacji, dziewczęta rzadziej niż chłopcy deklarują przejawianie zachowań antyspołecznych wobec osób bliskich i obcych. Ponadto częściej przyznają się do zachowań prospołecznych wobec osób z ich najbliższego otoczenia (rodziny i przyjaciół), natomiast nie stwierdzono tego rodzaju różnicy w odniesieniu do pomagania osobom obcym. Można zatem przyjąć, że dziewczęta przebywające w instytucjach resocjalizacyjnych nie tylko są bardziej zmotywowane do udzielania pomocy innym osobom, ale także częściej niż chłopcy niedostosowani społecznie udzielają takiej pomocy głównie w kręgu najbliższych im osób.

Przed przystąpieniem do szczegółowego omówienia uzyskanych rezultatów w odniesieniu do typu placówek resocjalizacyjnych, należy zwrócić uwagę, że dziewczęta przebywające w jednej z trzech uczestniczących w badaniach instytucji stanowiły 50% grupy badawczej i występujące w związku z tym różnice wynikać mogą bardziej ze względu na płeć niż typ instytucji resocjalizacyjnej. Stąd też w przeprowadzonej analizie starano się w większym stopniu zwracać uwagę w rozkładzie empirycznym dwuzmiennej na zróżnicowania pomiędzy chłopcami z MOW i wychowankami ze schroniska dla nieletnich.

W związku z tym można powiedzieć, że młodzież o niższym stopniu demoralizacji (przebywająca w MOW) wykazuje większą motywację do zachowań prospołecznych niż ich bardziej zdemoralizowani rówieśnicy (wychowankowie SDN). Rzadziej deklaruje przejawianie zachowań antyspołecznych wobec bliskich i obcych, natomiast wychowankowie ze SDN częściej deklarują pomaganie osobom bliskim niż chłopcy z MOW. Występująca pod tym względem różnica nie występuje jednak w odniesieniu do pomagania osobom obcym. Wydaje się więc, że z pewną ostrożnością można zaryzykować stwierdzenie, że im większy jest stopień demoralizacji nieletnich, tym niższa jest ich motywacja do zachowań prospołecznych oraz większa liczba przejawianych przez nich zachowań antyspołecznych. W mniejszym natomiast stopniu poziom demoralizacji związany jest z przejawianiem zachowań prospołecznych, zwłaszcza wobec osób bliskich.

Dyskusja nad uzyskanymi wynikami badań

Brak istotnych statystycznie różnic w poziomie motywacji do zachowań prospołecznych pomiędzy nieletnimi a ich dostosowanymi społecznie rówieśnikami tylko pozornie jest zaskakujący. Wydawać by się bowiem mogło, że ze względu na charakterystyczny dla nieletnich egocentryzm, nie są oni skłonni do pomagania innym. Potwierdzają to na

przykład badania J. Różańskiej-Kowal, z których wynika, że wśród nieletnich więcej jest osób antyspołecznych niż prospołecznych w porównaniu z ich nieprzestępczymi rówieśnikami. Należy jednak zwrócić uwagę, na co również wskazują przywołane badania, że co prawda osoby o postawach prospołecznych najbardziej charakteryzuje orientacja altruistyczna, ale występują wśród nich także osoby o regulacji zorientowanej na standardy (np. normy religijne) oraz orientacji egocentrycznej o typie obronnym¹⁰. Oznacza to, że osoby niedostosowane społecznie deklarując chęć i angażując się w pomaganie innym, starają się w ten sposób chronić zagrożony stygmatyzacją pozytywny obraz własnej osoby. Pamiętać jednak należy, że wyjaśnienie to bardziej dotyczy dziewcząt niż chłopców, gdyż jak stwierdza cytowana autorka „nieletnie są bardziej skłonne do podejmowania działalności wolontaryjnej od uczennic szkół średnich. Czują się pokrzywdzone przez los i łatwiej potrafią postawić się na miejscu osób o podobnej sytuacji osobistej i rodzinnej”¹¹. Ponadto wysoki poziom motywacji wśród nieletnich może być efektem doświadczanego przez nie w przeszłości cierpienia, o czym przekonują rozważania teoretyczne J. R. Vollhardt’a¹², który opierając się na wynikach badań klinicznych dowodzi, że czasem ludzie, którzy doświadczili cierpienia na przykład w związku ze stosowaniem wobec nich różnych form przemocy, angażują się potem intensywnie w bezinteresowne pomaganie innym.

Wyższy poziom orientacji i zachowań prospołecznych u dorastających dziewcząt w porównaniu z chłopcami potwierdzają także badania innych autorów¹³. Wiąże się to zapewne z większym poziomem empatii wśród dziewcząt, która jak wiadomo z teorii zachowań prospołecznych stanowi podstawowy czynnik uruchamiający motywację i aktywność tego rodzaju. Trafność takiego wyjaśnienia potwierdza także wyższy poziom empatii dziewcząt niż chłopców w obu porównywanych grupach. Nie wykluczone jednak, że niższy poziom motywacji prospołecznej u chłopców wynika z faktu, że pytania w ankiecie dotyczyły w większości deklaracji zaangażowania się w udzielanie pomocy długofalowej i systematycznej, co jest raczej domeną kobiet. Mężczyźni są natomiast w porównywalnym stopniu skory do udzielania pomocy, lecz w sytuacjach bardziej ekstremalnych i krótkotrwałych, wymagających wykazaniem się odwagą, sprawnością fizyczną, na przykład w akcjach ratunkowych¹⁴.

O ile motywacja do zachowań prospołecznych, ze względu na rodzaj zastosowanego narzędzia badawczego, odnosiła się głównie do gotowości udzielania pomocy, o tyle

¹⁰ J. Różańska-Kowal, dz. cyt., s. 183.

¹¹ Tamże, s. 121.

¹² J.R. Vollhardt, *Altruism born of suffering and prosocial behavior following adverse life events: a review and conceptualization*, „Social Justice Research” 2009, no 22, s. 53–97.

¹³ R.A. Fabes, G. Carlo, K. Kupanoff, D. Laible, *Early adolescence and prosocial/moral behaviour: The role of individual processes*, „Journal of Early Adolescence” 1999, no 19, s. 5–16; K.R. Wentzel, L. Filisetti, *Adolescent Prosocial Behavior: The role of self-processes and contextual cues*, „Child Development”, May/June 2007, Vol. 78, no 3, s. 895–910.

¹⁴ E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997, s. 471.

następne dwa kwestionariusze miały na celu pozyskanie informacji na temat rzeczywiście świadczonej pomocy osobom bliskim i obcym oraz przejawianych wobec nich zachowań antyspołecznych. I tutaj za zbieżny z wynikami innych badań¹⁵ uznać należy fakt, że tym co odróżnia wychowanków placówek resocjalizacyjnych od ich społecznie dostosowanych rówieśników jest dużo mniejsza (szczególnie wobec osób bliskich) częstotliwość przejawiania zachowań prospołecznych w porównaniu z natężeniem zachowań destrukcyjnych. Prawidłowość tę wyjaśnić można na podstawie występujących w rodzinach nieletnich zaburzeń w relacjach interpersonalnych oraz łączących ich członków słabych więzi emocjonalnych. Zgodnie bowiem z założeniami teorii, ze względu na tzw. egoizm genów oraz większą szansę realizacji reguły wzajemności, zachowania prospołeczne częściej podejmowane są wobec osób bliskich niż obcych. Niestety brak zaufania i lękowo-obronna postawa ukształtowana w wyniku wadliwego procesu wychowania w rodzinie, skutkują najczęściej przeniesieniem tego rodzaju nastawień podczas kontaktów z osobami obcymi, co znacznie obniża motywację i natężenie przejawianych przez nieletnich zachowań prospołecznych wobec tej kategorii osób.

Zalecenia praktyczne

Za zasadnością kształtowania motywacji do zachowań prospołecznych przemawia fakt, że w świetle uzyskanych wyników potwierdzona została teza, że im więcej jest zachowań prospołecznych ze strony nieletnich wobec bliskich, tym mniejsza jest częstotliwość zachowań antyspołecznych przejawianych zarówno wobec bliskich, jak i obcych osób. O profilaktyczno-resocjalizacyjnym charakterze tego rodzaju aktywności przekonują również wyniki badań D.R. Kaufmann, P.A. Wyman, E.L. Forbes-Jones, J. Barry¹⁶, które wykazują, że zaangażowanie nastolatków w działania prospołeczne chroni je przed skutkami kontaktów z aspołecznie zachowującymi się rówieśnikami i obniża ryzyko przejawiania przez nie w przyszłości zachowań antyspołecznych.

Zatem pytanie, na które należy szukać odpowiedzi nie dotyczy tego czy, lecz w jaki sposób, należy rozwijać zachowania prospołeczne u młodzieży wykazującej symptomy niedostosowania społecznego. Na samym początku warto jednak zaznaczyć, że tego rodzaju oddziaływaniami powinni zostać objęci przede wszystkim chłopcy, którzy wykazują większy deficyt w tym zakresie niż dziewczęta.

¹⁵ Kam Ming Lim, Angeline Khoo, Mei Yin Wong, *Relationship of Delinquent Behaviors to Prosocial Orientations of Adolescents*, „North American Journal of Psychology” 2007, Vol. 9, no 1, s. 183–188.

¹⁶ D.R. Kaufmann, P.A. Wyman, E.L. Forbes-Jones, J. Barry, *Prosocial involvement and antisocial peer affiliations as predictors of behavior problems in urban adolescents: main effects and moderating effects*, „Journal of Community Psychology” 2007, Vol. 35, no 4, s. 417–434.

Z teorii psychologicznej wynika, że kształtowaniu postaw prospołecznych sprzyja modelowanie tego rodzaju zachowań przez dorosłych i rówieśników oraz nagradzanie za dobre uczynki¹⁷, pamiętać jednak przy tym należy o zgubnym efekcie nadmiernego uzasadnienia¹⁸.

Ze względu na fakt, iż występowanie cierpienia empatycznego na widok osoby cierpiącej lub będącej w potrzebie, stanowi motyw działań prospołecznych, popychający ludzi do udzielania pomocy, warto w kształtowaniu tej dyspozycji wykorzystywać proponowaną przez M. Hoffmana¹⁹ metodę indukcji. Polega ona na uświadamianiu podopiecznym emocjonalnych konsekwencji ich postępowania, które pojawiają się w toku interakcji z różnymi partnerami. Skuteczność tej metody opiera się na leżącym u jej podstaw mechanizmie, zgodnie z którym „sekwencja wydarzeń (wyrządzenie komuś krzywdy przez dziecko, po którym następuje indukcja rodzica – [zwrócenie uwagi na niestosowność takiego zachowania i związane z nim cierpienie drugiej osoby – H.K.], a po niej empatyczne cierpienie i poczucie winy u dziecka) jest początkowo reprezentowana jako «epizodyczne»” wspomnienie lub schemat. Jednak wraz z powtarzającymi się doświadczeniami sytuacji wprowadzania dyscypliny sekwencja zaczyna być reprezentowana w sposób przypominający skrypt²⁰. Według tego samego schematu dziecko będzie doświadczało i zapamiętywało pozytywne emocje, gdyż na zasadzie indukcji będą przez nie odczuwane i zapamiętywane wraz z całą sekwencją działań, które przyczyniły się do ich wywołania u osoby, której została udzielona przez nie pomoc. Ważne jest przy tym, aby zapewnić dziecku poczucie sprawstwa i współprzeżywanie emocji z osobą, z którą wchodzi w interakcje.

Respektując opisane zasady należy zatem stwarzać warunki umożliwiające młodzieży niedostosowanej społecznie przejawianie zachowań prospołecznych. Dobrą okazję do tego stanowią wszelkie formy wolontariatu na rzecz osób potrzebujących. Pamiętać jednak przy tym należy o zapewnieniu jej wsparcia informacyjnego i emocjonalnego oraz dostosowaniu zadań do posiadanych przez nieletnich kompetencji, co zmniejsza ryzyko pojawienia się frustracji, obniżenia poziomu motywacji oraz poczucia wypalenia.

Z badań wynika również, że do czynników, które sprzyjają rozwojowi zachowań prospołecznych należy obserwowanie tego typu zachowań u przyjaciół²¹, dlatego warto zachęcać nieletnich do udziału w organizacjach młodzieżowych oraz różnego rodzaju akcjach charytatywnych, stwarzając jej w ten sposób szansę do nawiązywania konstruktywnych relacji z rówieśnikami.

Prospołeczne postawy można kształtować wykorzystując do tego aktywność sportową, lecz wychowawcy organizujący tego typu zajęcia winni zwracać szczególną uwagę na

¹⁷ W. Wosińska, dz. cyt., s. 425–426.

¹⁸ E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert, dz. cyt., s. 468.

¹⁹ M. Hoffman, *Empatia i rozwój moralny*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 39–40.

²⁰ M. Hoffman, dz. cyt., s. 148.

²¹ C. McNamara Barry, K.R. Wentzel, *Friend influence on prosocial behavior: The Role of Motivational Factors and Friendship Characteristics*, „Developmental Psychology” 2006, Vol. 42, no 1, s. 153–163.

właściwą atmosferę społeczno-moralną, która wyrażać się powinna we wzajemnym szacunku, trosce, zaufaniu, odpowiedzialności i wspólnym przestrzeganiu norm wyznaczających odpowiednie zachowanie. Jest to o tyle ważne, iż rywalizacja sportowa niesie ze sobą także ryzyko zbierania negatywnych doświadczeń, takich jak pokusa przekraczania norm społecznych i przejawiania niedozwolonych zachowań pod presją starszych lub ze względu na chęć zdobycia nagrody. Poza tym budowanie odpowiedniej atmosfery stanowi warunek konieczny rozwoju rozumowania moralnego u młodych ludzi, które z kolei jest ważnym, pośredniczącym inhibitorem zachowań prospołecznych. Można to osiągnąć budując właściwe, tj. oparte na dialogu relacje pomiędzy trenerem a zawodnikiem, których jakość wpływa na zwiększenie przejawianych przez niego zachowań prospołecznych i zmniejszenie antyspołecznych²².

Jak już wspomniano przejawianie zachowań prospołecznych może wynikać z internalizacji norm moralnych zalecających takie postępowanie. Niektóre badania potwierdzają bowiem, że ludzie wierzący są częściej gotowi służyć pomocą innym niż niewierzący, lecz robią to bardziej z potrzeby zrobienia czegoś dobrego, zgodnie z ideą wyznawanej religii, niż z pobudek altruistycznych (tj. przejści niekorzystnym położeniem drugiej osoby i wynikającą z tego chęcią poprawy jej sytuacji)²³. Nie wnikając głębiej w niuanse tej skomplikowanej relacji (religijność-pomaganie), można przyjąć, że angażowanie nieletnich w praktyki religijne lub zajęcia z etyki może mieć wpływ na wzrost ich motywacji i zachowań prospołecznych, tym bardziej, że jak dowodzą inne badania²⁴, im bardziej wartości moralne stanowią integralną część tożsamości człowieka, tym bardziej angażuje się on w działalność prospołeczną. U podstaw tworzenia się tożsamości moralnej znajduje się bowiem mechanizm internalizacji tych przekonań i wartości moralnych, które jako zintegrowana całość składają się na jeden z ważniejszych wymiarów obrazu samego siebie.

Streszczenie

Artykuł zawiera wyniki badań empirycznych, przeprowadzonych na grupie 104 nieletnich oraz 294 uczniów szkół publicznych w wieku 13–18 lat. Przeprowadzone analizy statystyczne pokazują, że nieletni oraz ich dostosowani społecznie rówieśnicy wykazują zbliżony poziom motywacji do zachowań prospołecznych. Istnieją natomiast w obu porównywanych grupach różnice wskazujące na wyższy poziom motywacji dziewcząt niż chłopców. Nieletni wykazują ponadto wobec osób bliskich znacząco mniejszą częstotliwość zachowań prospołecznych w porównaniu z natężeniem zachowań

²² E.A. Rutten, G.J.J. M. Stams, G.J.J. Biesta, C. Schuengel, E. Dirks, J.B. Hoeksma, *The contribution of organized youth sport to antisocial and prosocial behavior in adolescent athletes*, „Youth Adolescence” 2007, no 36, s. 255–264.

²³ W. Wosińska, dz. cyt., s. 417.

²⁴ M. Johnston, T. Krettenauer, *Moral self and moral emotion expectancies as predictors of anti- and prosocial behavior in adolescence: A case for mediation?*, „European Journal of Developmental Psychology” 2011, no 8(2), s. 228–243.

antyspołecznych, niż ich dostosowani społecznie rówieśnicy. Oprócz dyskusji nad wynikami artykułu zawiera także zalecenia praktyczne, odnoszące się do form i kierunków rozwijania motywacji i zachowań prospołecznych wśród nieletnich.

Słowa kluczowe: zachowania prospołeczne, zachowania antyspołeczne, motywacja prospołeczna, młodociany przestępca, rozwój zachowań prospołecznych.

Abstract

Motivation, Prosocial and Antisocial Behaviors of Juveniles in Compare to Wellbehaved Peers

The article contain results of research which participants were 104 juvenile delinquent and 294 adolescents from public schools. The statistic analyses show that juveniles have similar level of prosocial motivation as their well behaving peers from schools. However, gender is significant differentiation factor because girls have higher prosocial motivation and more frequently behave prosocially than boys in both compared groups. Juveniles exhibit less prosocial behavior than antisocial to relatives and friends, compared to their peers from schools, also. This paper include discussion of results and practical recommendations how we can develop motivation and prosocial behavior among juvenile delinquents.

Key words: prosocial behavior, antisocial behavior, prosocial motivation, juvenile delinquent, development prosocial behavior.

Bibliografia

- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Clarke D., *Zachowania prospołeczne i antyspołeczne*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Fabes R.A., Carlo G., Kupanoff K., Laible D., *Early adolescence and prosocial/moral behaviour: The role of individual processes*, „Journal of Early Adolescence” 1999, no 19, s. 5–16.
- Gierowski J.K., *Rola biegłego psychologa w opiniowaniu o poczytalności – problemy diagnostyczne i kompetencyjne*, [w:] *Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie*, J. K. Gierowski, A. Szymusik (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1996.
- Hoffman M., *Empatia i rozwój moralny*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- Johnston M., Krettenauer T., *Moral self and moral emotion expectancies as predictors of anti- and prosocial behavior in adolescence: A case for mediation?*, „European Journal of Developmental Psychology” 2011, no 8(2), s. 228–243.
- Kaufmann D.R., Wyman P.A., Forbes-Jones E.L., Barry J., *Prosocial involvement and antisocial peer affiliations as predictors of behavior problems in urban adolescents: main effects and moderating effects*, „Journal of Community Psychology” 2007, Vol. 35, no 4, s. 417–434.
- Konopczyński M., *Metody twórczej resocjalizacji*, PWN, Warszawa 2006.

- McNamara Barry C., Wentzel K.R., *Friend influence on prosocial behavior: The Role of Motivational Factors and Friendship Characteristics*, „Developmental Psychology” 2006, Vol. 42, no 1, s. 153–163.
- Ming Lim K., Khoo A., Yin Wong M., *Relationship of delinquent behaviors to prosocial orientations of adolescents*, „North American Journal of Psychology” 2007, Vol. 9, no 1, s. 183–188.
- Reykowski J., *Motywacja, postawy prospołeczne a osobowość*, PWN, Warszawa 1979.
- Reykowski J., *Procesy emocjonalne, motywacja, osobowość*, PWN, Warszawa 1992.
- Różańska-Kowal J., *Motywacja zachowań prospołecznych i antyspołecznych nieletnich*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.
- Rutten E.A., Stams G.J.J.M., Biesta G.J.J., Schuengel C., Dirks E., Hoeksma J.B., *The contribution of organized youth sport to antisocial and prosocial behavior in adolescent athletes*, „Youth Adolescence” 2007, no 36, s. 255–264.
- Stanik J.M., Przybyła H., *Opinia biegłego psychologa w sprawach karnych nieletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1981.
- Vollhardt J.R., *Altruism born of suffering and prosocial behavior following adverse life events: a review and conceptualization*, „Social Justice Research” 2009, no 22, s. 53–97.
- Wentzel K.R., Filisetti L., *Adolescent Prosocial Behavior: The role of self-processes and contextual cues*, „Child Development”, May/June 2007, Vol. 78, no 3, s. 895–910.
- Wosińska W., *Psychologia życia społecznego*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.